LIBRIS | We know books

Naghib Mahfuz (1911–2006), unul dintre cei mai importanți scriitori egipteni, s-a născut în Cairo, într-o familie musulmană din clasa de mijloc, și a primit o educație religioasă foarte strictă. După absolvirea liceului, în 1930 a fost admis la Universitatea din Cairo, unde a studiat filozofia. La încheierea studiilor, a lucrat o vreme în administrația universității, apoi a devenit funcționar de stat în Ministerul Cultelor. A scris numeroase romane și volume de nuvele, romanele sale fiind împărțite de către cercetători în trei etape: etapa romanelor istorice – *Jocul destinului*, *Rhadopis din Nubia*, *Teba în război*; etapa romanelor sociale – care începe cu *Noul Cairo* și se sfârșește cu ciclul cunoscut sub numele de *Trilogie* și alcătuit din *O plimbare prin palat*, *Palatul dorinței* și *Strada Zahărului*; etapa romanelor filozofice – *Copiii de pe ulița noastră*, *Hoțul și câinii*, *Prepelițele și toamna*, *Drumul*. Urmează alte romane, printre care *Pălăvrăgeală pe Nil*, *Miramar*, *O mie și una de nopți și zile* sau *Akhenaton, cel ce sălășluiește în adevăr*. În 1988 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru Literatură.

NAGHIB MAHFUZ
O PLIMBARE PRIN PALAT

Traducere din limba arabă,
studiu introductiv și note
de Nicolae Dobrișan

LITERA
București

LIBRIS | We know books

Bayna el-Qasrein
Naghib Mahfuz
Copyright © 1956 Naghib Mahfuz
Ediție publicată pentru prima dată în limba arabă în 1956 cu titlul
Bayna el-Qasrein
Traducere publicată prin înțelegere cu American University in Cairo Press

Carte Pentru Toți este parte a Grupului Editorial Litera
tel.: 0374 82 66 35;
021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: contact@litera.ro
www.litera.ro

O plimbare prin palat
Naghib Mahfuz
Copyright © 2021
Grup Media Litera
pentru prezenta ediție
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactor: Mihaela Serea
Corector: Cătălina Călinescu
Copertă: Bogdan Mitea
Tehnoredactare și prepress:
Ofelia Coșman

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MAHFUZ, NAGHIB
O plimbare prin palat /
Naghib Mahfuz; trad. din lb. arabă, stud. introd. și note: Nicolae Dobrișan. – București: Litera, 2021
ISBN 978-606-33-7371-8

I. Dobrișan, Nicolae
(trad., stud. introd., note)

821.412

NAGHIB MAHFUZ – DE LA ROMANUL ISTORIC LA ROMANUL FILOZOFIC

Primele producții narative din literatura arabă datează încă din perioada Islamului timpuriu, dar proza a evoluat mult mai încet decât poezia, așa încât genul epic – care între timp și-a diversificat formele – va ajunge la înflorirea maximă prin secolele al IX-lea–al XII-lea, odată cu faimoasele lucrări ale lui Djahiz (*Cartea despre animale* și *Cartea despre avari*), și cu ciclurile de *maqame* compuse de Badi' az-Zaman al-Hamadhani și Al-Hariri. Romanul însă, așa cum îl cunoaștem în perioada modernă, ca și nuvela de altfel, sunt forme fără tradiții în literatura arabă clasică. În paralel cu proza narativă cultă, s-a tradus, s-a îmbogățit și a circulat ciclul povestirilor grupate ulterior sub titlul *O mie și una de nopți* și s-a constituit un bogat epos popular – așa-numitele romane cavalerești sau epopei (*siyar*) – cel despre Antara fiind cel mai cunoscut dintre ele. Aceste cicluri, care reunesc numeroase povestiri în jurul unor eroi din preislam sau de la începuturile Islamului, par a fi mai apropiate de formele prozei narative moderne decât literatura oratorică (*khutab*) și didactică (*kitaba*) sau faimoasele epistole

LIBRIS | We know books

(*rasa'il*), altfel minunate modele ale celei mai autentice proze arabe clasice. Cea mai mare parte a prozei narative clasice este așadar grupată în astfel de cicluri de anecdote și povestiri scurte, „dar au supraviețuit și câteva povestiri mai lungi, unele dintre ele alegorice sau simbolice"[1]. Două dintre acestea din urmă par a fi cele mai cunoscute: *Risalat al-Ghufran* (*Epistola despre iertare*), scrisă de marele poet arab Abu al-Ala al-Maarri (973–1052) și *Hayy ibn Yaqzan* a andaluzianului Ibn Tufayl (d. 1185).

Spre sfârșitul secolului trecut și chiar la începutul secolului XX, s-au mai făcut câteva încercări de reînviere a genului clasic al *maqamei*, cea mai reușită dintre ele fiind ciclul *Hadith Isa ibn Hisham* de Muhammad al Muwaylihi, gen care nu se mai potrivea însă nici cu realitățile vieții moderne, nici cu gustul epocii, care începuse să se contamineze de lecturile din literaturile europene. Romanul și nuvela, dar mai ales dramaturgia, sunt indiscutabil rezultatul suprapunerii influențelor venite din Europa peste creația narativă clasică sau, mai exact, peste povestirile din tezaurul literar arab clasic. A fost nevoie de cam o jumătate de secol de strădanii concretizate în încercările de reînviere a *maqamei* clasice, în traducerea și adaptarea unor romane din literaturile franceză și engleză, în încercările mai mult sau mai puțin reușite de a crea romane și nuvele originale, pentru ca de la *Rătăcire prin grădinile din Șam* (1870) al libanezului Selim al-Bustani – considerat unul dintre primele romane originale din literatura arabă – să se ajungă la *Zeynab* (1914), al

[1] John A. Haywood, *Modern Arabic Literature*, London, 1971, p. 15

egipteanului Muhammad Husein Haykal, socotit primul roman arab realist. Dar între aceste două momente se intercalează eforturi care nu sunt deloc de neglijat, ca acelea ale lui Djirdji Zaydan, autor a numeroase romane istorice, Farah Antun, și el autor de romane istorice, și Djubran Khalil Djubran, care în 1912 publica povestirea de factură romantică *Aripile frânte*, tratând, asemenea altor romane sentimentale anterioare, problema delicată a familiei orientale, clădită nu pe dragoste și pe afinități, ci pe voința arbitrară a părinților, cu toate urmările tragice decurgând din aceasta.[1]

Caracteristica principală a vieții politice interbelice în diferite țări arabe, dar mai ales în Egipt, este trezirea conștiinței naționale. În urma destrămării Imperiului Otoman, o serie de regiuni ale lumii arabe au trecut sub dominația cvasicolonială a Angliei și Franței. Revoluția cu caracter național, care a izbucnit în anul 1919 în Egipt, a inaugurat o epocă de lupte neîntrerupte împotriva dominației străine, cu consecințe asupra vieții spirituale în ansamblu, și ea se va prelungi, practic, până la dobândirea independenței depline. Universitatea egipteană organizată pe principii moderne a pregătit generații succesive de intelectuali cu formație umanistă temeinică, în care valorile culturii arabe clasice au fuzionat cu cele ale civilizației europene. Ideile îndrăznețe ale lui Taha Husein despre moștenirea literară clasică, convingerea că literatura și gândirea arabă nu vor renaște decât din această fuziune, răspândirea ideilor progresiste, materialiste chiar,

[1] Vezi Abd ar-Rahman Yaghi, *Eforturile romanești de la Selim al-Bustani la Naghib Mahfuz* (text în limba arabă), Beirut, 1972, p. 55

IBBIS | We know books

de către Salama Musa, îndeosebi prin intermediul paginilor revistei *Al-Magalla al-gadida* (*Revista nouă*), pe care a condus-o vreme de mulți ani, au avut un rol deosebit în formarea și îndrumarea noilor generații de intelectuali. Romanul, nuvela și drama se încetățenesc treptat în literatura arabă. Mahmud Teimur a avut merite deosebite în dezvoltarea nuvelei în literatura arabă, Tawfiq al-Hakim a contribuit la dezvoltarea genului romanesc, alături de Ibrahim al-Mazini, dar mai ales la conturarea dramaturgiei arabe, iar Taha Husein a dominat vreme de mai bine de jumătate de secol întreaga viață spirituală arabă cu ideile sale generoase despre știința umanistă, literatură și cultură în general. Acestora și altor contemporani ai lor, care nu s-au ridicat însă la aceeași valoare, dezvoltarea prozei arabe și „modernizarea" literaturii arabe în ansamblu – înțeleasă ca abandonare a formelor clasice și cultivare a formelor moderne – le datorează foarte mult. Sub influența ideilor naționaliste promovate de Partidul al-Wafd, în deceniul al treilea al acestui secol, în cultura egipteană a apărut o orientare care s-a străduit să demonstreze că poporul egiptean este continuatorul tradițiilor civilizației faraonice, că națiunea egipteană modernă este continuatoarea poporului egiptean care cu mii de ani în urmă crease în Valea Nilului o civilizație impresionantă. S-au compus numeroase cântece și poeme, s-au scris nuvele și romane pe tema respectivă. Această idee este tratată în ansamblu în romanul lui Tawfiq al-Hakim care poartă titlul sugestiv *Întoarcerea spiritului* – de altfel, una dintre cele mai mari reușite, dacă nu cea mai mare, ale genului romanesc în perioada interbelică. Dar și Mahmud Teimur, și alți scriitori, inclusiv Naghib Mahfuz, așa cum se va vedea, au fost tributari acestei orientări.

Romanul și proza arabă în general au parcurs într-un interval de timp foarte scurt drumul străbătut de literaturile europene în decurs de secole. Aceasta explică în mare măsură diversitatea de orientări care au coexistat în literatura arabă, interbelică, dar și în perioada postbelică: romantismul, realismul, simbolismul, expresionismul, psihologismul.[1] O mențiune aparte se cuvine a fi făcută în legătură cu romanul autobiografic – gen inaugurat de *Zilele* lui Taha Husein (1927), continuat curând de Tawfiq al-Hakim, iar după ei de numeroși alți scriitori, atât în Egipt, cât și în celelalte țări arabe.

Pe scurt, aceasta era ambianța politică și literară în care s-a format Naghib Mahfuz (1911–2006), a cărui operă va marca un moment nou, calitativ superior în evoluția prozei arabe și îndeosebi a romanului.

S-a născut într-unul din cartierele orașului Cairo care conserva tot ceea ce avea mai specific spiritul egiptean. Tatăl său era comerciant – reprezentant al unuia dintre straturile importante ale păturii de mijloc a poporului egiptean, fără pretenții la ascensiune aristocratică sau intelectuală. Mediul în care a crescut i-a îngăduit viitorului scriitor să cunoască îndeaproape frământările acestei pături sociale care avea o pondere importantă în structura populației urbane egiptene. Acesta este de fapt și mediul în care își va plasa Naghib Mahfuz acțiunea tuturor romanelor, cu excepția celor cu subiecte împrumutate din Antichitatea egipteană, și din care își va alege în general

[1] Asupra acestui fenomen atrăgea atenția și Naghib Mahfuz în interviul pe care mi l-a acordat și care a apărut sub titlul: *Curente, orientări și școli literare* în *România Literară* din 3 iunie 1971, p. 20.

LIBRIS | We know books

personajele romanelor sale, în luptă cu destinul, zbătându-se pentru a-și depăși condiția socială, uneori reușind, de cele mai multe ori eșuând. Mediul orașului Cairo va servi drept cadru pentru acțiunea tuturor romanelor sale, numai în mod cu totul excepțional sau doar temporar eroii săi evadând din el.

Pe această dispoziție funciară se va grefa o temeinică pregătire filozofică și literară, dobândită de el în anii studenției ca și în perioada imediat următoare când, deținând o funcție în administrația Universității din Cairo, a continuat să-și lărgească și să-și diversifice lecturile, fără să se limiteze la anumite orientări sau la anumite țări. L-au pasionat deopotrivă literatura arabă clasică, tot ce au creat contemporanii săi, tot ce au dat mai valoros clasicii francezi, englezi și ruși, dar și operele de răsunet din literaturile europene contemporane[1]. Se poate spune că personalitatea literară a lui Naghib Mahfuz s-a format sub influența civilizației arabe și a civilizației – sau civilizațiilor – europene. Lucru pe deplin adevărat. Numai că Naghib Mahfuz a asimilat toate aceste influențe într-o asemenea manieră încât întreaga sa creație poartă amprenta originalității și cu greu s-ar putea spune cu ce și cu cât este dator unei literaturi sau alteia, unui scriitor sau altuia.

[1] Detalii în legătură cu lecturile și influențele exercitate asupra lui Naghib Mahfuz, în interviul menționat, publicat de *România Literară* și în articolul lui Abd el-Monein Shehata, „Les influences etrangères sur la Trilogie de Mahfuz", *Arabica*, tom. XXII, 1975, p. 280 și urm.

Numeroasele articole pe teme filozofice publicate de Naghib Mahfuz în revista *Al-Magalla al-gadida* în anii '30 îl arată a fi la fel de familiarizat atât cu filozofia islamică, cât și cu diversele curente din gândirea europeană, de la cea clasică până la darwinism, bergsonism și marxism. Tema relației dintre religie și filozofie, care l-a preocupat în mod deosebit, va fi tratată mai târziu în câteva romane din etapa așa-numită filozofică, dar mai ales în *Copiii de pe ulița noastră* (*Awlad harati-na*), de data aceasta în perspectiva relației dintre religie și știință în general.

Pentru a înțelege și mai bine cum a reușit Naghib Mahfuz performanța celor douăzeci și cinci de romane și zece volume de nuvele în decursul a patru decenii, poate că nu sunt lipsite de interes câteva detalii privind modul de viață al scriitorului. Pe lângă temeinica pregătire literar-filozofică, el a acumulat și o valoroasă experiență de viață, în decursul anilor deținând o serie de funcții în activitatea publică egipteană, îndeosebi în Ministerul Culturii. În tot cursul anilor, el și-a impus însă o disciplină foarte riguroasă, începând cu gesturile cele mai mărunte și terminând cu cele esențiale, de la țigara aprinsă la fiecare șaizeci de minute, continuând cu mersul pe jos până la serviciu, zi de zi la aceeași oră matinală, cu întâlnirea din fiecare joi seara la cafeneaua Orabi cu prieteni și confrați de toate vârstele, cu cea din ziua de vineri de la cafeneaua El-Harafiș sau Riș cu cititorii tineri[1], prelungind

[1] Localuri situate în centrul orașului Cairo, unde l-am întâlnit luni în șir, cu ocazia unei burse de specializare, în timpul pregătirii tezei de doctorat (1970/1971), care s-au transformat în veritabile muzee dedicate lui și creației lui, așa cum le-am redescoperit

LIBRIS | We know books

astfel până în zilele noastre tradiția întâlnirilor literare, care merge înapoi în timp până în vremurile de dinaintea Islamului, cu plecarea într-un concediu de o lună la Alexandria, în fiecare an, în prima zi de septembrie, și terminând cu ceasul târziu din noapte, când se ridica de la masa de scris, întotdeauna la aceeași oră, chiar dacă ar fi trebuit să se oprească la jumătatea frazei.[1] Exemplu de modestie, sobrietate și cumpătare, de dăruire frumoasei arte a scrisului, menite să-l delecteze și să-l înnobileze pe om.

Naghib Mahfuz și-a făcut debutul editorial propriu-zis în anul 1938 cu o culegere de nuvele – *Șoapta nebuniei* –, dar după aceea a părăsit genul scurt și nu s-a mai întors la el decât după un sfert de secol, dedicându-se în cursul acestor ani exclusiv romanului. La început, a scris trei romane cu subiecte istorice. Etapa de inspirație istorică din creația sa romanescă trebuie pusă în parte pe seama romantismului tinereții. Doar în parte, pentru că ea se încadrează de fapt în orientarea mai largă, care a existat în literatura și artele egiptene în general, începând din anii '20, când mișcarea națională a cunoscut un puternic avânt, și s-a prelungit până în anii '40. Așa cum însuși autorul a mărturisit, inițial a intenționat să scrie o istorie romanțată a Egiptului, luându-și ca model opera lui Walter Scott, dar din cele patruzeci de titluri alese nu a

în ultimii ani cu ocazia deplasărilor la congresele anuale ale Academiei de Limba Arabă din Cairo, al cărei membru am fost ales în anul 1997

[1] Abd ar-Rahman Yaghi, *op. cit.*, p. 92. [În plus, el nu a efectuat decât o singură vizită în străinătate, până la... Belgrad.]

finalizat decât cele trei romane din această perioadă de început a creației sale[1]. Modelele nu lipseau nici în literatura arabă, căci la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX a existat și în Egipt o vogă a romanului istoric. Djirdji Zaydan și Farah Antun, dar mai ales primul, au scris o serie de romane cu subiecte istorice, dar nu din Antichitatea egipteană, ci din istoria Islamului.

Romanele lui Naghib Mahfuz sunt împărțite de către cercetători în trei etape distincte: etapa romanelor istorice, etapa romanelor sociale și etapa romanelor filozofice. Unii adaugă la cele trei și o etapă așa-numită neo-socială, în care încadrează romanele scrise în ultimele două decenii ale vieții sale. Împărțirea pare oarecum arbitrară, dar sub aspect metodologic ea este utilă și de aceea vom urmări și noi creația sa din perspectiva acestei clasificări, care, întâmplător, se suprapune și cu succesiunea cronologică. Ne îngăduim s-o socotim arbitrară, deoarece aspectele istoric și social sunt prezente – alături de viziunea filozofică – în întreaga sa creație. În ciuda subiectelor luate din Antichitatea faraonică, cele trei romane din prima etapă (*Jocul destinului*, *Rhadopis din Nubia* și *Teba în război*) conțin numeroase elemente sociale, aluzii directe la realitatea social-politică a anilor în care au fost scrise. Tot așa, în romanele din etapa socială, evenimentele se înlănțuie cronologic, sunt privite și din perspectivă filozofică, iar romanele aparținând etapei filozofice (îndeosebi *Copiii de pe ulița noastră*) au un cadru istoric bine definit și

[1] Abd ar-Rahman Yaghi, *op. cit.*, p. 109

LIBRIS | We know books

nu sunt deloc lipsite de semnificații sociale[1]. În plus, referirile la diferite evenimente istorice – directe sau aluzive – sunt prezente în toate romanele din etapele socială și neo-socială și, într-o măsură mai mică, în romanele din etapa filozofică. Întrebat despre părerea sa în legătură cu această clasificare făcută de criticii literari, Naghib Mahfuz îmi mărturisea în interviul acordat că el vede o etapizare mai degrabă în ceea ce privește mijloacele artistice și stilistice la care a recurs în scrierea romanelor sale, fiindcă, declara el, „socialul și filozoficul sunt prezente în toată creația mea, poate într-o măsură mai mică în romanele istorice. Este adevărat că în unele dintre ele predomină socialul, iar în altele filozoficul, dar dominanta întregii mele creații este realismul"[2]. Într-adevăr, Naghib Mahfuz își datorează notorietatea în primul rând talentului său năvalnic de povestitor realist[3], iar evoluția în creația sa privește în primul rând mijloacele stilistice, modalitățile de expresie.

Cele trei romane de factură istorică au o serie de trăsături comune: toate urmează desfășurarea cronologică și liniară a evenimentelor, întâmplarea având un rol esențial în structura povestirii și evoluția acțiunii, personajele fiind mai degrabă tipuri schematice (faraonul, preotul, comandantul). Limba dialogului nu se deosebește aproape deloc de limba narațiunii, altfel și ea foarte gravă, uneori chiar complicată și greoaie. Fiecare dintre aceste

1 Mahmud Amin al-Alim, *Reflecții asupra lumii lui Naghib Mahfuz* (text în limba arabă), Cairo, 1970, p. 26

2 Interviul citat

3 Gaston Wiet, *Introduction à la Littérature Arabe*, Paris, 1966, p. 298

romane conține referiri la situații concrete din societatea egipteană modernă: ironizează și condamnă politica arbitrarului și a forței (*Jocul destinului*), înfierează corupția regimului monarhic (*Rhadopis din Nubia*), iar *Teba în război*, prin parabola luptei pentru alungarea hicsoșilor din Valea Nilului, se referă la o problemă foarte actuală pentru Egipt în vremea scrierii romanului – eliberarea de sub ocupația britanică.

Naghib Mahfuz își îndreaptă atenția în continuare spre realitatea Egiptului modern. *Noul Cairo* inaugurează etapa romanului social; altfel spus, etapa romanelor care își iau subiectele din realitatea societății contemporane, în care autorul înfățișează epoca sa foarte frământată – epoca trecerii de la tradiționalism la modernism, cu toate implicațiile politice, sociale și psihologice –, secolul XX fiind marcat de câteva evenimente cu semnificații majore pentru Egipt: revoluția națională din 1919, revoluția din 1952 și răsturnarea monarhiei, înfrângerea dureroasă din 1967. Acestea sunt cele trei mari evenimente pe al căror fond se grefează romanele din etapa socială, cât și cele din etapa neo-socială, conturând dimensiunile personajelor din romanele și nuvelele lui Naghib Mahfuz. Autorul nu se mai detașează acum de evenimentul epic, nu mai prezintă faptele din afară, ci din interior, implicându-se efectiv și afectiv în tratarea și desfășurarea lor, datorită repercusiunilor acestora asupra destinelor diferitelor pături ale poporului egiptean, inclusiv asupra destinului scriitorului care, prin intermediul personajelor, dă expresie opțiunilor și atitudinilor proprii.